

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію

Крамченкової Віри Олександрівни

«Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні»,

подану на здобуття наукового ступеню доктора психологічних наук

за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології

У контексті численних соціально-психологічних чинників і плетиві різнотипних синдромів, що стимулюють повноцінний перебіг особистісного становлення, одне з чільних місць посідає концепт функціонування сімейної системи. Актуальність дослідження Віри Олександрівни Крамченкової, що присвячено вивченню психологічних закономірностей, механізмів та специфіки функціонування сімейної системи на різних етапах життєвого циклу сім'ї при тютюнопалінні, безсумнівна. У сучасній психології як на рівні методологічної рефлексії, так і в прикладних дослідженнях розробка проблеми тютюнової поведінки в сім'ї відстає від міри вивчення сімейних чинників інших видів адиктивної реалізації, передусім алкогольної та наркотичної. З одного боку, тютюнопаління належить до адиктивних форм поведінки, а його негативний вплив на здоров'я є загально визнаним, що має позначатися на функціонуванні сім'ї курця, з іншого боку – на відміну від алкогольної та наркотичної адикції тютюнопаління характеризується більшою соціальною толерантністю та не призводить до важких деструкцій особистості та грубих порушень поведінки курця, тому модель сім'ї з алкогольною або наркотичною адикцією не може бути механічно перенесена на функціонування сімейної системи при тютюнопалінні. Отже, трактування паління як сімейної проблеми обумовлює актуальність вивчення феноменів функціонування сімейної системи при тютюнопалінні для сучасній психології.

Дисертація актуальна і з практичної точки зору, оскільки її автор здійснює певний внесок у розробку нових і систематизацію вже наявних в практичній психології методів психодіагностики когнітивно-емоційних утворень щодо

паління у індивідуальній картині світу та сімейній ідеології, характеристик тютюнової поведінки, а також предикторів відмови від паління.

Дисертація В.О. Крамченкової корисна тим, що дозволяє пояснити феномени сімейного функціонування при тютюнопалінні, сімейнообумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнової поведінки, спираючись на нову концепцію семантизації паління в сім'ї. Запропонована в дисертації концепція дозволяє подолати протиріччя між загальним визнанням негативного впливу паління на здоров'я людини і соціуму та високою поширеністю паління і його соціальною стерпністю, в наслідок чого проявляється варіативність функціонування сім'ї із тютюнопалінням.

Структура дисертації традиційна: вона складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Дисертація написана літературною науковою мовою. Матеріал викладено логічно і послідовно. План роботи сприяє розкриттю теми та досягненню мети дослідження, яка полягає у виявленні психологічних закономірностей, механізмів та специфіки функціонування сімейної системи на різних рівнях при тютюнопалінні.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в даній роботі, досить висока. Вона відповідає тому рівню, який задається в сучасних докторських дисертаціях.

У дисертаційній роботі здійснено широкий аналіз підходів вивчення феномену сім'ї, а саме системного, функціонального, девелопменталістського, біоекологічного, символічно-інтераціоналістського, а також детально висвітлено традиційні та сучасні підходи щодо сімейного функціонування у психодинамічній, когнітивно-біхевіоральній та гуманістичній теоріях. Обрані дослідницею ключові тематичні лінії розкриті на рівні багатопланових наукових студій, зокрема крізь призму вивчення психологічних механізмів розвитку адитивної поведінки і тютюнової залежності зокрема. Такий фундаментальний авторський підхід справляє позитивне враження детальної і цілісної вивченості, адже поява у вітчизняному науковому просторі такого дослідження є потрібною і корисною справою, оскільки заповнюється певна ніша і прогалина в складному і

недостатньо глибоко вивченому ракурсі – вивчення взаємозумовленості сімейного функціонування модальністю уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій.

Дослідницький характер, актуальність теми, аргументований аналітичний сциєнтизм, креативний підхід до трактування очевидно усталених соціально-психологічних конструктів виокремлюють дисертацію Крамченкової Віри Олександрівни і надають їй вигляду потужної теоретико-емпіричної праці з аналізованої проблематики. Виважений синтетизм дав змогу цілісно й досить інноваційно розкрити концепцію сімейної семантизації паління у системі рівневого функціонування сім'ї, що описує феномени сімейної системи та сімейно зумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнопаління.

Дуже імponує архітектоніка дисертації Крамченкової В.О., яка побудована за принципами надійності і достовірності, а також відзначається цікавими науковими результатами, надаючи окремим теоретичним викладкам самостійної наукової новизни та безпосередньої практичної значущості (передусім йдеться про авторський варіант методик, серед яких опитувальник «Вплив паління на сімейне функціонування», «Паління як заміщення психологічного голоду», «Мотивація відмови від паління» та анкета «Дослідження психологічних установок щодо паління»).

Проаналізовано достатню кількість нових і класичних першоджерел з проблеми. Використані автором методи і методики дослідження відповідають його предмету, меті та завданням. Дослідницька вибірка репрезентативна. Математико-статистична обробка результатів цілком коректна і відповідає природі отриманих даних.

У теоретичній частині роботи автором представлений детальний аналіз існуючих досліджень з проблеми сімейного функціонування в контексті тютюнопаління, феномену тютюнопаління у міждисциплінарному вимірі та його психологічного змісту, сімейної проблематики у контексті дослідження тютюнопаління. В.О. Крамченкова систематизувала підходи до дослідження сім'ї, визначила переваги психологічних моделей сім'ї з позицій системного підходу як

основи дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні, показала фрагментарність вивчення сімейних чинників у дослідженнях тютюнової поведінки, окреслила проблему дослідження функціонування сімейної системи при тютюнопалінні та її основні напрямки.

У другому розділі Віра Олександрівна розробила та обґрунтувала концепцію сімейної семантизації паління, яка базується на інтеграції сімейно-системного підходу із положеннями символічного інтеракціонізму, конструктивізму та когнітивно-поведінкової психології, та є пояснювальним принципом варіативності функціонування сімейної системи при тютюнопалінні та феноменів використання паління у сім'ї. Представила концептуальну рівневу модель функціонування сімейної системи при тютюнопалінні та операціоналізувала її компоненти. Схарактеризувала сімейнообумовлений механізм маніфестації та фіксації тютюнової поведінки та визначила взаємопов'язаність системного сімейного сенсу паління із варіативністю сімейного функціонування, індивідуальними та сімейними когнітивними схемами, що передбачають заміщення психологічних дефіцитів палінням, а також сімейні стереотипи взаємодії, як результат усталення тютюнової поведінки. У цьому розділі В.О.Крамченкова визначила теоретико-методологічні засади дослідження. Слід зазначити, що методичний огляд діагностичних засобів дослідження сімейного функціонування при тютюнопалінні, наведений у цьому розділі, є повним і обґрунтованим.

У третьому розділі дисертантка визначила особливості семантизації паління на різних рівнях функціонування сімейної системи у залежності від тютюнового статусу. Автором розкрито особливості репрезентації паління у сімейній історії, системі сімейних уявлень та в індивідуальній картині, визначено психологічні закономірності міжпоколінної сімейної трансляції патернів тютюнової поведінки, показано варіативність уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій їх специфічність відповідно до етапу життєвого циклу сім'ї. Показано, що уявлення про вплив паління на сімейне функціонування виконує функції опосередковування сприйняття та інтерпретації навколишньої дійсності,

взаємообумовлює сімейні гомо- та гетеростатичні процеси, регуляцію сімейної системи та їх роль у психологічному кліматі сім'ї. Показано, що погіршення психологічного клімату сім'ї як інтегрального показника сімейного функціонування детермінується існуванням суперечності між палінням в сім'ї та ставленням до нього. Автором переконливо доведено, що суб'єктивна семантика паління виступає чинником актуалізації-ретардації тютюнопаління та взаємопов'язана із базовими компонентами сімейного функціонування при тютюнопалінні.

У четвертому розділі дисертанткою було вивчено особливості сімейного функціонування на різних етапах життєвого циклу сім'ї при тютюнопалінні, зокрема доведено, усталення сімейної системи при тютюнопалінні загалом та її дисфункціональних патернів з мірою зростання сімейного стажу. Виявлено, що специфіка функціонування сімейної системи при тютюнопалінні визначається типами уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій. Попри більшу диференційованість суб'єктивної семантики паління в сім'ях з підлітками, на всіх етапах життєвого циклу сім'ї посилення протиріччя між уявленнями про вплив паління на наявність курця в сім'ї супроводжується порушенням балансів автономії-близькості та ригідності-пластичності сімейної системи, погіршенням подружньої та батьківсько-підліткової взаємодії, що обумовлює символічне використання паління для регуляції дистанції, об'єднання та стабілізації сімейної системи, реалізації контролю та влади, прояву емоційних станів та конфліктності в сім'ї.

У п'ятому розділі автором визначено особливості визначено структуру та типологічні профілі тютюнової поведінки, її сімейні кореляти, а також індивідуальну та сімейну детермінацію мотивації відмови від паління. Показано, що тютюнова поведінка виступає в якості комунікативного патерну, є символічним проявом почуттів та прагнень, вираження яких блоковане у сім'ї, визначено особливості цих проявів відповідно до складових тютюнової поведінки у сімейній взаємодії на різних етапах життєвого циклу сім'ї. Визначено типологію мотивації відмови від паління та показано, що вона характеризується поєднанням

індивідуальних та сімейних предикторів у її детермінації та має загальні та специфічні характеристики на різних етапах життєвого циклу сім'ї.

Матеріал дисертації добре структурований, а результати і виявлені закономірності детально проаналізовані. Основні положення дисертації відображено у 47 публікаціях, а саме: 1 одноосібній монографії; 1 зарубіжній статті у періодичних виданнях з психології з включених до наукометричних баз даних; 23 статтях у фахових виданнях з психологічних наук, що затверджені ДАК МОН України, з яких –1 фахова стаття, включена до наукометричної бази Web of Science, 9 фахових статей, включених до інших наукометричних баз; 1 вітчизняній статті, включеної у зарубіжних наукометричних баз; 5 статтях у інших наукових виданнях та 15 тезах доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 навчальному посібнику.

Дисертація та автореферат оформлені відповідно до вимог МОН України. Зміст автореферату повністю ідентично основним положенням дисертації.

Високо оцінюючи теоретико-методологічний і методичний рівень проведеного дослідження, необхідно відзначити, що у нас є деякі зауваження та побажання щодо деяких аспектів роботи:

1. У роботі використовується рівневий підхід до дослідження сімейної системи. Потребує додаткового роз'яснення чому віддано перевагу саме цьому підходу, а не іншим, що представлено у огляді та аналізі літератури за проблемою дослідження. Зокрема, моделі сімейної системи Р. Біверса, яка у своїй основі має адаптивний потенціал сім'ї та описує сімейне функціонування за двома параметрами – компетентність сім'ї та сімейний стиль, або моделі Мак-Мастера, що ґрунтується на системних принципах функціонування сім'ї як цілісності, в той же час виявляє клінічну спрямованість та передбачає визначення таких діагностичних параметрів як вирішення проблем, комунікація, сімейні ролі, афективна реактивність, афективна залученість, контроль поведінки.

2. У роботі недостатньо повно обґрунтовано використання психологічного клімату сім'ї як провідного індикатору якості сімейного функціонування.

3. Робота містить достатньо емпіричного матеріалу для аналізу гендерної специфіки паління як патерну поведінки у сім'ї, але нажаль такий аналіз не представлений в узагальненнях автора.

4. Дослідження виграло б якби було більш повно відображено рольовий аспект функціонування сімейної системи при тютюнопалінні.

5. В четвертому розділі роботі представлено дані щодо взаємозв'язків уявлень про вплив паління на реалізацію функцій сім'ї із базовими компонентами сімейного функціонування на різних етапах життєвого циклу сім'ї, але нажаль відсутнє визначення кореляцій із характеристиками подружньої та батьківсько-підліткової взаємодії.

Відмічені недоліки не знижують загальної цінності дисертаційної роботи В.О. Крамченкової. Висновки дисертації відповідають меті і завданням дослідження. В цілому робота оформлена згідно вимог МОН України до докторських дисертацій. Таким чином, на захист представлена самостійна, завершена, цілісна науково-дослідна робота з актуальної проблеми загальної психології, а Крамченкова Віра Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня доктора психологічних наук зі спеціальності 19.00.01 – загальна психологія, історія психологія.

Доктор психологічних наук, професор
декан факультету психології та соціології
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки

Ж.П. Вірна

